

Soukromý tisk pro vlastní osobní potřebu.
Není určeno ke zveřejnění.

**Weber, Max: Pojem kategorie města.
in: Musil, Jiří 1966. Příspěvky
sociologii města a bydlení. Praha:
VŠP.**

Německý sociolog Max Weber, jeden z "otců" sociologie, se ve stati pokouší o "vymezení města pomocí analýzy jeho hospodářských funkcí, neboť definice postavené na velikosti, počtu obyvatel apod. jsou podle něj nedostačující."

"Protože Weber měl vždy zájem o politické řešení a širší společenské podmínky hospodářského života, analyzoval okolnosti, za jakých vznikla města jako místa trhu" [Musil 1966: 5-6].

Soukromý tisk pro vlastní osobní potřebu.
Není určeno ke zveřejnění.

POJEM A KATEGORIE MĚSTA¹⁾

Max Weber

Můžeme se pokusit definovat město velmi různým způsobem. Všem definicím je společné jen to, že se v každém případě jedná o uzavřené sídliště, "osadu", a nikoliv jen o jedno nebo několik osamělých stavení. Neopsek ve městech (ale ovšem ne jen ve městech) jsou domy zvlášť hustě seskupeny, dnes zpravidla jedná zeď těsně vedle druhé. Obvyklá představa spojuje se slovem "město" čisté k v a n t i t a t i v n í znaky. Je to velká osada. Tento znak sám o sobě není nepřesný. Sociologicky vzato by to znamenalo: osada, nebo sídliště s hustě vedle sebe postavenými domy, která představuje tak rozsáhlé seskupení lidí, že zde chybí specifické osobní sousedské vztahy mezi obyvateli. Podle toho by tedy byly všechny dosti velké osady městy a záleží na všeobecných kulturních podmínkách, u jak velké osady tento znak začíná vstupovat v platnost. U těch osad, které v minulosti měly právní charakter měst, se tento znak města vždy neuplatňoval, a v dnešním Rusku jsou "vesnice", které mají několik tisíc obyvatel a jsou mnohem větší než některá stará "města" (například v polské oblasti našeho východu), která mají někdy jen několik set obyvatel. Velikost sama o sobě nemůže být v žádném případě rozhodující.

1) První část statí "Die Stadt", která vyšla poprvé v časopisu: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, sv. 47, 1921, str. 621, a stala se pak součástí dvoudílného spisu Wirtschaft und Gesellschaft, vyd. v Tübingen, 1921.

Pokusíme-li se definovat město čisté ekonomicky, pak by to byla osada, jejíž obyvatelé nežijí převážně ze zemědělské výroby, ale žijí se provozováním řemesel a obchodu. Nebylo by však účelné označovat všechny osady tohoto druhu za "města". Osady, pozůstávající z osob, které jsou většinou navzájem v příbuzenském vztahu, kde je jen jeden jediný průmyslový závod, takzvané "řemeslnické vesnice" v Asii a v Rusku, nebudeme označovat jako města. Jako další znak by bylo možno uvést určitou mnohostrannost provozovaných závodů a řemesel. Avšak ani tento znak není zřejmě vhodný jako určitý kritérium města. Existence města může být v podstatě odhvozděna dvojným způsobem; buď existencí nějakého panského nebo knížecího sídla, které tvoří ústřední bod, pro jehož ekonomickou nebo politickou potřebu se organizuje specializovaná průmyslová výroba a vyměňuje se zboží. Panskou nebo knížecí domácnost (oikos), k níž se přidružuje velké osada pozůstávající z robotníků a na panskou závislých řemeslníků nenažíváme však obvykle "městem", i když historicky velká část nejdůležitějších měst vznikla z takových osad a výroba pro potřebu knížecího dvora u mnoha z nich ("knížecí města") zůstala velmi důležitým a často preferovaným zdrojem výdělků obyvatelstva.

Další znak, který musí existovat, máme-li mluvit o "městě", je tento: pravidelná, nikoliv jen příležitostná výměna zboží v místě sídliště jako další podstatné součást výdělků a krytí životních potřeb obyvatel, tedy trh. Každý "trh" však ještě nedělá město z místa, kde se pořádá. Pravidelné trhy a výrobní trhy, na kterých se v určitou dobu setkávali obchodníci, aby své zboží ve velkém či jednotlivě vyměňovali mezi sebou

nebo prodávali spotřebitelům, se často pořídaly v místech, kterým říkáme "vesnice". O městě v ekonomickém slova smyslu chceme mluvit teprve tehdy, jestliže místní obyvatelstvo uspokojuje potstatnou část své běžné potřeby na místním trhu, a to z podstatné části nákupem výrobků, které vyrábí nebo jinak získává místní obyvatelstvo a obyvatelstvo nejbližšího okolí pro obživu na trhu. Každé město ve zde použitém slova smyslu je "tržním městem", tj. má místní trh jako ekonomický střed sídliště, na kterém v důsledku ekonomické výborně specializace kryje svou potřebu průmyslového i spotřebního zboží také obyvatelstvo bydliště mimo město, a kde si ovšem i obyvatelé města navzájem vyměňují speciální výrobky svých závodů i spotřební zboží. Považujeme za normální, že město, pokud má být jako útvar odděleno od vesnice, je sídlem knížete nebo jiného šlechtice a zároveň je místem, kde se konají trhy, to znamená, že se v něm současně soustřeďují obě ekonomická centra - šlechtická "domácnost" a trh. Často se stává, že se ve městě kromě pravidelných místních trhů pořádají v určitých intervalech i trhy, na které přijíždějí obchodníci z jiných částí země nebo z ciziny. Avšak město (ve zde použitém slova smyslu) je tržní osadou.

Existence trhu závisí často na povolení nebo na ochraně šlechtice, který má jednak zájem na pravidelné nabídce zboží a výrobků cizích obchodníků, se kterou souvisí i clo, tržní, soudní a jiné poplatky, a kromě toho chce vydělávat na místním obyvatelstvu, pozastávajícím ze zdaněných řemeslníků a obchodníků a zejména vznikne vlivem trhů tržní osada, vyžádává šlechtic i na rostoucím důchodu z pozemků. To jsou možnosti, které mají pro šlechtice tím větší význam, že se jedná o ří-

naní hospodářství, zvětšující jeho poklad drahných roků. Stává se, že některému městu naprosto chybí opora, třeba i prostorová opora, šlechtice nebo pána, a že město vznikne buď na místě, kde se kříží cesty, na základě povolení cizího, nikoliv v místě usedlého šlechtice nebo pána, nebo usurpací zájemce jako čisté tržní osada. Stávalo se to tak, že některému podnikateli byla dána koncese založit trh a získat k tomu údelu osadníky. Stávalo se to často ve středověku, zvláště na východě, na severu a ve střední Evropě, ale k tomuto zjevu docházelo ve všech dobách na celém světě, i když to nebyl normální způsob zakládání měst. Naproti tomu mohlo město vzniknout bez jakékoliv opory knížecích dvorů a bez knížecí koncese prostě soustředěním cizích přistěhovalců, námořníků nebo obchodníků, nebo konečně na podkladě vlivu domácích překupníků, což se poměrně často stávalo na pohřebí Středozemního moře v raném starověku, a přiležitostně i v raném středověku. Takové sídliště pak mohlo být čisté tržním městem. Přesto však bylo častějiším zjevem, že město vzniklo kolem velké knížecí nebo panské dědičné domácnosti na jedné straně a zároveň se soustředilo i kolem trhu. Knížecí nebo panská domácnost jako jedna opora města mohla pak krytí své potřeby buď naturálními příjmy - robotou, službou nebo naturálními dárkami usedlých řemeslníků či obchodníků, závislých na vrchnosti, nebo se kníže mohl podílet na obchodě na městském trhu jako nejsilnější zákazník. Pokud tato druhá možnost byla častější, vystupovala silněji do popředí tržní základna města, město přestávalo být pouhým přírůstkem, pouhou tržní osadou vedle knížecího dvora a stávalo se vzdor závislosti na šlechtické domácnosti tržním městem.

Podle všech pravidel šel kvantitativní růst původně knížecích měst a jejich hospodářský význam ruku v ruce s přibývající nutností krytí pomocí trhu potřebu knížecí domácnosti i potřebu všech ostatních na knížeti závislých velkých domácností vesalů nebo vysokých úředníků.

Typu knížecích měst, to znamená měst, jejichž obyvatelé, pokud jde o výdělečné možnosti, závisí přímo či nepřímo na kupní síle knížecí či jiné velké domácnosti, se blíží taková města, kde kupní síla jiných velkých spotřebitelů určuje výdělečné možnosti domácích řemeslníků a obchodníků. Tito velkospotřebitelé mohou být velmi různého typu, podle toho, jakého druhu a jakého původu je jejich příjem. Mohou to být: 1. úředníci, kteří své zákonné i nezákonné příjmy vydávají na městském trhu, nebo 2. vrchnost a političtí vládci, kteří tam utrácejí své důchody z pozemků ležících mimo město, nebo jiné zvlášť na základě politické činnosti získané příjmy. V obou případech se město velmi blíží typu knížecího města: spočívá na dědičných a politických příjmech, tvořících základ kupní síly velkospotřebitelů. (Příklad: úřednické město - Peking, vrchnostenské město: Moskva před povstáním nevolníků.) Od těchto případů je třeba zásadně odlišit zdalehivě podobný případ, kdy důchody z městských pozemků, které jsou podmiňovány monopolní "dopravní polohou" pozemků ve městě, mají nepřímý zdroj v městských řemeslech a obchodě a splývají v ruku městské aristokracie. (Tento typ byl rozšířen ve všech dobách, zvlášť v antice, od počátku až do byzantské doby a rovněž i ve středověku.)

Město pak není hospodářsky městem rentiérů, ale buď městem řemeslníků či městem obchodníků, z jejichž poplatků vznikají renty majitelů domů. Pojmové odděle-

ni tohoto případu od případů, kdy renty neplynou z povinných poplatků městských řemeslníků a obchodníků, nýbrž pocházejí ze zdrojů mimo město, nemůže zahránit tomu, že ve skutečnosti se v minulých dobách obě eventualitě silně překrývaly. Velkospotřebitelé mohou být rentiéři, kteří ve městě utrácejí obchodní příjmy, dnes především úroky z cenných papírů a dividendy nebo tantiémy. Kupní síla pak spočívá především v peněžné hospodářských, především kapitalisticky podmíněných zdrojích důchodů (příklad: Arnhem). Nebo může být kupní síla dána státními penzemi či jinými druhy státní renty (jako například "město důchodců" Wiesbaden). Ve všech těchto i v mnoha jiných podobných případech je město více méně městem spotřebitelů. Pro výdělečné možnosti městských řemeslníků a obchodníků je totiž rozhodující, aby v místě samém byli usedlí ekonomicky různé uzpůsobení velkospotřebitelé.

Může tomu být však právě naopak: město je městem výrobců, příliv jeho obyvatelstva a jejich kupní síla záleží tedy v tom, že ve městě jsou továrny, dílny nebo domácí průmysl - jako například ve městech Essen nebo Bochum - které zásobují svými výrobky oblasti mimo město, což je moderní typ, nebo že jsou ve městě usedlí řemeslníci, jejichž zboží se posílá z města ven, což je asijský, antický a středověký typ. Spotřebitelé pro místní trh jsou jako velkospotřebitelé částečně představováni podnikateli, pokud jsou - což vždycky nebyv - usazeni v místě samém, částečně hromadnými spotřebiteli, dílníky a řemeslníky a částečně velkospotřebiteli ne-přímo prostřednictvím obchodníků a rentiérů.

Podobně jako toto řemeslnické město existuje jako typ města spotřebitelů i obchodnické město, tedy město.

ve kterém kupní síla velkospotřebitelů spočívá v tom, že se buď cizí produkty prodávají v detailu se ziskem na místním trhu (jako krejčí ve středověku), nebo se domácí produkty (jako například bavorský slaneč) nebo cizí domácí výrobci získané zboží se ziskem prodává ven, nebo že se kupují cizí výrobky, a ty se buď ihned nebo po mezinárodním opět posílají ven (překupnická města).

Také se ovšem často stává, že se ve městech všech-ny tyto typy kombinují. "Commenda" a "Societas mercis" u obyvatelů v oblasti kolem Středozemního moře znamená la do značné míry, že "tracator" (cestující obchodník) s kapitálem, který mu byl částečně nebo úplně svěřen místním obchodníkem, odvezl domácí nebo na domácí trh nakoupené výrobky do Levanty (východní Středomoří). - tyto výrobky tam prodal, za tržbu nakoupil orientální zboží, které přivezl na domácí trh, ale zisk byl podle dohodnutého klíče rozdělen mezi tracatora a kapitalistu. Také kupní a poplatní síla obchodnického města spočívá stejně jako u města výrobců a ne rozdíl od města spotřebitelů na činnosti místních podniků. Na podniky místních obchodníků se obracejí velké zasilatelské a dopravní firmy a mnoho sekunderních velkých i malých výrobních podniků. Realizují se tu obchody, ne které je vězena sama existence uvedených podniků: na místním trhu jde převážně o maloobchod a při obchodování se většinou vzdálenosti se jedná převážně o velkoobchod.

V podstatě podobná situace nastává, je-li nějaké moderní město (Londýn, Paříž, Berlín) sídlem zaměstnavatelských společností a velkých bank, nebo (jako v Düsseldufu) sídlem velkých akciových společností a kartelů. Převážná část zisků z podniků se dnes více než kdy jindy převádí na jiné místa, než kde leží podnik,

z něhož tyto zisky plynou. Naproti tomu se stále rostoucí část příjmů rekonstruuje na tom místě ve velkoměstě, kde jsou sídla obchodních firem, ale venku, ve vilových čtvrtích a ještě více ve venkovských letoviscích a mezinárodních hotelích. Souběžně s tímto jevem vzniká "cizí", pozůstávající téměř výhradně z obchodních budov. Nemáme zde v úmyslu dále rozvíjet specializaci a kasuistiku, kterou by vyžadovala přísně ekonomická teorie. Není třeba ani zdůrazňovat, že města jsou v praxi téměř vždy smíšenými typy, a že je můžeme klasifikovat jen podle toho, která složka v určitém městě převládá.

Vztah měst k zemědělství není v žádném případě jednoznačný. Byla a jsou "rolnická města", tj. místa, které se jako sídla trhu a typicky městských řemesel velmi liší od průměrné vesnice, ve kterých však značné množství měšťanů kryje svou spotřebu požíváním provozovaným hospodářství a dokonce se pěstují některé plodiny i pro odbyt. Je jistě normální, že čím větší je město, tím menší je počet jeho občanů, kteří by měli nějaký vztah k zemědělské půdě, které je živí, nebo kteří by se starali o louky a lesy kolem města, jako to je obvyklé na vesnicích. Největšímu německému středověkému městu Kolínu chyběla již od samého začátku například "obědina" (společné louky a pastviny), která se tehdy vyskytovala u každé normální vesnice. Jiná německá i zahraniční města měla ve středověku alespoň rozsáhlé pastviny a lesy, které byly jejich obědem k dispozici. Velké polnosti jakožto příslušenství městského obvodu se vyaktyují tím častěji, čím déle postupujeme směrem k jihu a čím déle se vracíme do antiky. Jestliže dnes plným právem považujeme typického "měšťana" za člověka, který nekryje svou spotřebu požíváním pěstovaným zemědělských produk-

tů, pak pro celou řadu typických měst ve starověku platil pravý opak. Uvidíme, že antický občan byl na rozdíl od občana středověkého charakterizován tím, že vlastnil kleros, fundus (v Izraeli chelek), veskeré polnosti, které jej živily: antický měšťan je i rolníkem.

Také ve středověku i v antice nacházíme ještě často zemědělský majetek v rukou příslušníků velkého spolků měst - na jihu ještě častěji než na severu. Vlastnictví půdy nacházíme často ve velkém rozsahu v různých starověkých a středověkých "městských státech"; tento zemědělský majetek patřil buď městské vrchnosti mocných měst, nebo jednotlivým předním měšťanům. Příkladem toho je chersoneský vládce Miltiades, nebo politické či vrchnostenské državy středověkých měšťanských šlechtických rodin, jako byla Janovská rodina Grimeldi, vládnoucí na zemi i na moři.

Toto individuální vlastnictví jednotlivých občanů města nebylo předmětem hospodářské politiky města jako takové, i když zde všude dochází k smíšeným poměrům: městské vlastnictví jednotlivců je zaručeno tím, že tyto občané byli příslušníky nejmocnější městské honoreace, jejich majetek byl získán s nepřímou pomocí městské moci, a tyto jednotlivci pak často tvrdili, že mají podíl na jejím hospodářském či politickém užívání.

Vztah města jako nositele živnosti a obchodu k zemědělskému zázemí jakožto dodavatelů potřeb tvorbě část souboru jevů, kterým se říká "městské hospodářství" a které postavilo proti sobě "individuální hospodářství" a "národní hospodářství". Uvažuj se zde zároveň hospodářsko-politická pravidla i čisté hospodářské kategorie. Podstata spočívá v tom, že seskupení obchod-

níků a živnostníků ve městě a pravidelné krytí běžných potřeb na trhu semo o sobě nestaví k vyčerpání pojmu "města". Kde tomu tak je, kde tedy v uzavřené osadě dochází jen ke krytí vlastní potřeby zemědělskými výrobky, nebo - a to je něco trochu jiného - kde je rozdíl mezi zemědělskou a nezemědělskou výrobou, a kde existence trhu má svůj význam - v tekových případech mluvíme o řemeslnických či obchodních osadách, o "tržích", ale ne o městě. Město není jen seskupením obydlí, město je i hospodářským svazkem s vlastními pozemky, s vlastními příjmy i vydáním, čímž se ovšem neliší od vesnice, která toto vše má také, i když zde může být velký kvalitativní rozdíl.

Konečně není také výsadou měst, že byla, alespoň v minulosti, nejen hospodářským, ale i regulačním svazkem, protože i vesnice zná zákonná nařízení o nuceném hospodářství s pozemky, zákaz vývozu dřeva a slámy a podobná hospodářská opatření. Městem vlastní byl v minulosti jen způsob provádění těchto opatření, a především předmět této hospodářsko-politické regulace a rozsah příslušných opatření. Tato městská hospodářská politika počítala s tím, že vzhledem k dopravním podmínkám v minulosti byl velký počet vnitrozemských měst (o pří- Athén a Říma) odkázán na zemědělství v bezprostředním okolí města, takže tato oblast byla přirozeným obby- tištěm mnoha - i když ne všech - městských živností, na městském tržišti probíhala výměna daná přirozenými podmínkami, zvlášť pak nákup potravin.

Počítalo se dále s tím, že převážná část řemeslnické výroby probíhá technicky jako řemeslo, organizačně jako specializovaný malý závod bez kapitálu nebo se sla-

být kapitálem a s úzce ohraničeným počtem delší dobu školných pracovníků, a konečně hospodářsky buď jako práce ve vzdě nebo jako zekázková práce, a že odbyt místních maloobchodníků byl do značné míry zajištěn spotřebou zekazníků. Takzvaná "městská hospodářská politika" se vyznačovala v podstatě tím, že se snažila v zájmu zajištění soustavného a levného přísunu potravin a v zájmu stability a vydělečných možností živnostníků a obchodníků ustálit tyto, do značné míry přirodou dané, podmínky městského hospodářství.

Tato hospodářská regulace však, jak uvidíme, nebyla nikdy přednětem ani smyslem státní hospodářské politiky, ani neexistovala ve všech dobách, nýbrž uplatňovala se jen v určitých obdobích, například pod politickou vládou cechů, a konečně ji nemůžeme prokázat ani jako přechodné stadium u všech měst. V žádném případě však tato hospodářská politika nepředstavuje univerzální stupeň ekonomiky. Můžeme říci jen tolik, že městský lokální trh, na kterém se prováděly směny mezi zemědělskými a nezemědělskými výrobci a usedlými obchodníky na podkladě tržních vztahů a bezkapitálového maloobchodu, představuje druh výměnného hospodářství, které bylo protiváhou k plánovaným pracovním výkonům a poplatkům, jimiž byla specializovaná zavislá hospodářská odvětví spolu s prací v panství dvoře povinována neměnné vrchnostenské domácnosti. Regulace výrobních a směnných poměrů ve městě představuje protiklad k organizaci výkonů hospodářských složek sjednocených ve vrchnostenské domácnosti (oikos).

Z toho, že jsme při těchto úvahách museli hovornit o "městské hospodářské politice", o "městské oblasnosti" nebo o "městské vrchnosti", vyplývá, že pojem "město"

může a musí být včleněn ještě do jiné řady pojmů, než byly hospodářské kategorie, o kterých jsme doposud hovořili, a to do řady pojmů politických. Nositelem městské hospodářské politiky může být také kníže, k jehož politickému panství patří i město se svými obyvateli. Potom se městská hospodářská politika provádí jen pro určité město, a město samo tuto politiku neprovádí. To však nemusí být vždy, ale i když tento případ nastane, musí být město uvažováno jako určitý autonomní svazek, jako "obec" se zvláštními politickými a správními institucemi.

V každém případě je nutno doposud probírané hospodářské a politicko-správní pojetí města naprosto odlišovat. Jen v politicko-správním smyslu můžeme mluvit o městském území. V tomto smyslu můžeme považovat za město i takovou osadu, která by tento název v hospodářském smyslu neospravedlňovala. Ve středověku existovala v právním smyslu "města", kde devadesát i více procent obyvatelstva žilo z výnosu vlastních hospodářství, což je větší procento než v mnoha osadách, označovaných právne jako vesnice. Přechod od takového "rolnického města" k městu spotřebitelů, výrobců, nebo k obchodnímu městu je ovšem zcela plynulý. Je třeba jen u každé obce, která se administrativně liší od vesnice a má být považována za "město", rozlišovat jeden bod: způsob uspořádání poměrů, pokud jde o vlastnictví pozemků, je jiný než na venkově.

U měst v ekonomickém slova smyslu je to podmíněno zvláštním druhem rentabilitity, kterou poskytuje vlastnictví pozemků ve městě; je to především vlastnictví domů, k nimž jsou ostatní pozemky jen příslušenstvím. Administrativně však záleží zvláštní způsob vlastnictví

Stavba z vojenských hradů pochází z velmi dávnych dob, je bezpochyby starší než vojenský vůz a používání koní k vojenským účelům. Stejně jako vojenský vůz všude znamenal rozvoj rytířského a královského velení války - vzpomeneme na klasické písně staré Číny, ne indické vědy, na Debořiny písně v Egyptě a Mezopotámii, v zemi Kanaan a v Izraeli, na homérské eposy, na Erusky, Kelty a Iry - rozšířilo se všeobecně i stavění hradů.

Staroegyptské prameny znají hrad a velitele hradu a je jisté, že ve hradech původně bydlelo velké množství nižší šlechty. V Mezopotámii předchází vzniku království podle nejstarších zpráv knižectví s knížetem sídlícím na hradě, stejně jako tomu bylo v západní Indii v době véd, pravděpodobně v Iránu v době nejstarších Gáth a v době politického rozštěpení v severní Indii na Gangy. Starý Kšatrija, jehož prameny ličí jako zvláštní postavu na přechodu mezi králem a šlechticem, byl zřejmě hradním pánem. V době šíření křesťanství panoval tento stav v Rusku. V Syrii v době dynastie thutmoševců, dříve se soudit, že tomu tak bylo i v době israelského spolku (Abimelech) a zmínky nacházíme i ve staročínské literatuře.

Helénské a maloasijské přímořské hrady existovaly zcela jistě tak dlouho, jako existovalo pirátství: bylo třeba zvlášť hlubokého příměří, aby na místě hradů mohly vzniknout krétské paláce bez opevnění. Hrady jako Dekeleia, důležitá v peloponéské válce, byly kdysi pevnostmi urozených rodů. Vývoj politicky samostatného panského stavu ve středověku zečiná stavbou "castelli" v Itálii, osamostatnění vasalů v severní Evropě hromadnou stavbou hradů, jejichž základní důležitost vysvětlil Below: ještě v novověku záleželo postavení určitých

rodin v Německu na tom, zda k rodinnému majetku patřil hrad, i když to byla třeba jen chatrná zřícenina. Mít v moci hrad znamenalo ovládat i vojenský kraj, a otázka zněla pouze, kdo měl hrad v moci, zda to byl samotný hradní pán, nebo spolek rytířů, nebo vládce, který se mohl spolehnout na spolehlivost tamního leníka nebo důstojníka.

Pevnostní město v prvním stadiu svého vývoje v politickém smyslu bylo hradem, nebo se o hrad opíralo, bylo pevností krále nebo některého urozeného šlechtice, nebo spolku šlechticů, kteří v této pevnosti sami sídlili, nebo tam udržovali posádku vojáků, vasalů či služebníctva. V anglosaské Anglii bylo právo vlastnit "hau", opevněný dům v nějakém hrabství, propůjčováno určitým privilegovaným majitelům pozemků v zemi, stejně jako v antice a ve středověké Itálii stál městský dům šlechtice vedle jeho venkovského hradu. Vojenskému pánu města byli obyvatelé hradu - ať už všichni či jen určitá vrstva - jako měšťané (burgenses) povinováni určitými vojenskými povinnostmi, především při stavbě a opravách hradeb, držení stráží a při obraně, ale někdy šlo také o jiné vojensky významné služby, jako vyslání posílů, nebo o dodávky. Do jaké míry se občan podílil na obraně města, záleží na tom, k jakému přísluší stavu. Zvlášť jasně to vypracoval Maitland pro Anglii: domy, náležící k "burgh" - jsou majetkem lidí, kteří mají především povinnost bránit a držet pevnost.

Vedle králem nebo vrchností zajištěného míru v době konání trhu, který podporuje prosperitu městského trhu, stojí mír vojenský. Hrad v mírové době a vojensko-politický trh ve městě: na jedné straně vojenská cvičiště a shromaždiště vojska, a proto i shromaždiště ob-

čenu, a na druhé straně mirový hospodářský trh města, tyto dva činitele tvoří často plastický dualismus, i když nebyli všude místně odděleni. Tak atický "pnyx" byl mnohem mladší než "agora", sloužící původně hospodářskému provozu i politickým a náboženským aktům.

Také v Římě stojí již od starých dob "comitium" a "campus Martius" vedle hospodářských "fora"; ve středověku je v Sieně Piazza del Campo (kolbiště a ještě dnes závodišťé městské dvrtvi) na přední straně a "mercato" je na zadní straně municipálního paláce, a analogicky v islámských městech je kasba, opevněný válečný tábor, umístěn vedle bazaru, v jižní Indii je politické město hodnostářů vedle hospodářské části města. Otázka vztahu mezi vojenskou posádkou, mezi politickou vládou pevnosti na jedné a civilně výdělečným obyvatelstvem na druhé straně je často nanejvýš komplikovaná a vždy je zásadně důležitým bodem městského zákonodárství.

Je jasné, že kde je hrad, tam musí být také řemeslníci, kteří by kryli potřeby panské domácnosti a válečníků, že spotřebová vélečného "dvora" a ochrana, kterou vojáci poskytují, vyžaduje přítomnost obchodníků, že naopak šlechtic sám má zájem tyto vrstvy obyvatelstva koncentrovat, protože mu z jejich přítomnosti plynou peněžité poplatky buď formou daně obchodu a řemesel, nebo kapitálovou účastí na obchodě provozovaném na vlastní účet či monopolně, a že kromě toho může mít ten, kdo ovládá hrad, podíl na mirovém rybolovu a zámořském obchodu jako majitel lodí nebo vládkce přístavu. Stejně se chová i v místě usedlá panská družina a vassalové, kterým vrchnost tuto činnost šobrovočně nebo pod nátlakem povoluje. Ve starohelénských městech, jako například v Kyrenách, vidíme na vězích, že král asistoval

při vážení zboží (Silphion); v Egyptě je na počátku historických zpráv obchodní flotila dolnoegyptského faraona.

Po celém světě, a hlavně na pobřeží, kde bylo možno zvlášt snadno ovládat meziobchod, byl postup tekový, že kromě monopolu vládkce nebo hradního pána vzrůstal i zájem v místě usedlých válečníků o vlastní podíl na zisku z obchodu, vzrůstala i jejich moc tento podíl si zajistit, a tím se monopol pána či knížete třífštil. Pokud k tomu došlo, pak platil kníže nadále jen jako "primus inter pares", nebo vůbec splynul jako rovnoprávný partner s ostatními, kdo se podíleli nějakým způsobem, ať už kapitálem, ve středověku obzvláště komanditním kapitálem, na mirovém obchodu, nebo osobně účastí na námořním pirátství. Kníže byl často volen jen na krátkou dobu a v každém případě byla jeho moc velmi omezena.

To je postup, k němuž docházelo v antických pobřežních městech od homérské doby, a který v raném středověku přešel poněkud ve formu jednoletého úředování. Tak tomu bylo zejména v Benátkách, pokud jde o dožerčí úřad, ovšem s rozdílným postavením, jestliže byl pánem města královský hrabě, vikomt, biskup nebo někdo jiný a také v jiných typicky obchodních městech. Přitom je nutno zásadně odlišovat městské v obchodě kapitálově zainteresované občany, finančníky obchodu, městskou honoraci z počátku antiky i středověku od místních nositelů vlastního obchodního provozu, od skutečných handlířů, i když je přirozené, že často jedna vrstva přecházele ve druhou. Tím však předcházejí již další vývoj.

Ve vnitrozemí procházeli podobným vývojem některá města, která leží na počátku, na konci nebo na křižo-

vatkách vodních toků nebo karavanních cest (jako například Babylon). Světským mocným vládnoucím na hrátech a ve městech je přitom konkurencí chrámový kazatel a církevní mocník, protože církevní obvod široko daleko známých bohů nabízí mezinárodnímu, a tedy politicky nechráněnému obchodu sakrální ochranu, a městské obyvatelstvo se proto může opřít o církevní moc, která je hospodářsky živena podobně jako knížecí město, žijící z poplatků odevzdávaných knížeti.

Zda a do jaké míry získával kníže svůj příjem udělováním privilegií řemeslníkům a obchodníkům, kteří provozovali živnosti nezávisle na panském dvoře a byli panstvem pouze zdanováni, či zda kníže neopak krávi své potřeby pomocí vlastních precovních sil a monopolním soustředěním obchodu do vlastních rukou, a jaké v prvním případě byla ona udělovaná privilegia, to bylo v různých případech různé. Čtěl-li mocný šlechtic pomocí takovychto privilegií přílíkat cizince, musel brát rovněž v různém smyslu a v různém stupni ohled na ekonomickou platební schopnost obyvatel již v místě usadilých, kteří na něm byli závislí buď politicky nebo jako na své vrchnosti. Ke všem těmto rozličným okolnostem rozného vývoje přistupovala však ještě velmi různá politická a vojenská struktura toho svazu šlechticů, v jehož sféře docházelo k založení či rozvoji města. Kusíme si všimnout z toho vyplývajících protikladů ve vývoji měst.

Každé "město" v ekonomickém smyslu ani každé město v politicko-správním smyslu nepodléhalo vládnutímu převu obyvatel, pevnost byla "obcí". Městské obce v plném slova smyslu byla jako hromadný zjev známa mnohem více na západě, jinak jen v části předasijského

orientu (v Syrii, Fénicii a snad v Mezopotámii), a to jen v určité době a pouze v názneku. V takovém případě se totiž muselo jednat o sídliště poměrně silně obsazené řemeslníky a obchodníky, která měla tyto specifické znaky: 1. opevnění, 2. trh, 3. vlastní soud a alespoň částečně vlastní právo, 4. charakter svazu a s ním související 5. alespoň částečnou autonomii a autkefalií, tedy také zastoupení prostřednictvím úřadů, na nichž se měšťané nějakým způsobem podíleli. Takováto práva mývala v minulosti formu stavovských privilegií. Jejich nositelem byl měšťan, který byl proto charakteristickou města v politickém smyslu. V tomto smyslu bylo jen velmi málo středověkých měst na západě a částečně i města osmnáctého století skutečnými "městskými obcemi".

V Asii však takováto města nebyla vůbec až na některé vzácné výjimky, nebo byla jen zánakem takovychto městských obcí, pokud je nám dnes známo.

Prhy byly ovšem ve všech městech a opevnění rovněž. Všechna velká čínská sídla obchodu a řemesel a většina malých sídlišť byla opevněna - na rozdíl od Japonska. Egyptská, předosasijská a indická sídla obchodu a řemesel byla také opevněna. Rovněž zvláštní soudní obvody nebyly ve velkých obchodních a výrobních střediscích těchto zemí vzácností, a tato střediska v Číně, v Egyptě, přední Asii a Indii byla vždy sídlem úřadů velkých politických svazů - zatímco právě tento charakteristický rys se v západních městech raného středověku nevytvářel.

V asijských městech však bylo neznámé zvláštní, jen pro měšťany platící, právo nebo soudy. Znali je jen potud, že cechy, a v Indii kasty, které sídlily ve městě, byly nositeli takovychto zvláštních práv a

soudních postupů. Neznámý nebo téměř neznámý byl také pojem autonomního zastoupení, ale především - a to je nejdůležitější - svazový charakter města a pojetí měšťana jako protiklad venkovana. Také tyto jevy se vyskytovaly jen v náznamech.

Čínský měšťak náležel právně k svému příbuzenstvu a prostřednictvím příbuzenstva k své rodné obci, kde stála svatyně předků, a s níž pečlivě udržoval styk, stejně jako ruský venkovan pracující ve městě zůstával právně zemědělcem. Indický měšťan byl kromě toho ještě příslušníkem své kasty. Obyvatelé města byli také příslušníky místních svazů sdružujících občany podle povolání, tedy cechů a společenstev se sídlem ve městech. A konečně náleželi do různých soudních okresů podle městských čtvrtí nebo podle ulic, tak jak vrchnost městského rozdělení, a v rámci těchto okresů měli různé povinnosti a také jistá oprávnění. Bylo rovněž možné, aby za bezpečnost osob či pro jiné policejní účely nesl kolektivní odpovědnost určitý okres města či ulice.

Z tohoto důvodu mohla být tato města počítána k obcím s volenými úředníky nebo s dědičnou funkcí městských radních. Tak tomu bylo v Japonsku, kde byl nejvyšší instancí v "uličním okrsku" jeden nebo několik občanů správců. Městské občanské právo ve smyslu antiky a středověku však neexistovalo, a město ve smyslu korporace bylo neznámým pojmem. Město bylo patrně i jako celek považováno za správní okres, jako tomu bylo i v říši Meroveovců a Karlovců. V žádném případě tu však není ani náznak toho, že by autonomie a účást občanů na správě města, které bylo výhradně i obchodně poměrně velké, byla rozvinuta ve větší míře než na venkově, jako tomu bylo v západních městech za středověku i v antice.

Obyčkle byla praxe právě opačná. Na vesnici byla například rada starších v mnoha věcech téměř všemocná a taotai¹⁾ byl ve skutečnosti odkázán na spolupráci s nimi, i když právo o tom nic nevědělo. Venkovská obec v Indii a ruský "mir" měly velké kompetence a vyřizovaly své záležitosti prakticky zcela samostatně až do byrokratizování za vlády Alexandra III. V celém předasijském světě byli "starší" (v Israeli "zekenim"), to znamená původně nejstarší členové rodu, později zástupci urozených rodů, zástupci a zmocněnci měst a místního soudu. O tom se v asijském městě, které bylo zpravidla sídlem vysokých úředníků nebo knížet, nedalo vůbec mluvit. Město bylo pod přímým dohledem svých strážců, bylo knížecí pevností, a proto bylo spravováno knížecími úředníky (v Israeli sarim) a důstojníky, kteří měli právo soudit. V Israeli můžeme v královské době jasně sledovat dualismus úředníků a "starších". V byrokratické královské době vítězil všude královský úředník. Ten nebyl jistě všemocný a musel v překvapivé míře počítat se souhlasem obyvatelstva. Čínský úředník byl vůči lokálním svazům ať už rodovým či na základě povolání, pokud se v jednotlivých případech utvořily, zpravidla zcela bezmocný a ztratil při každém vážnějším střetnutí svůj úřed. Obstrukce, bojкот, zavírání obchodů a stávky řemeslníků a obchodníků v případě konkrétního útisku byly již na denním pořádku, čímž se omezovala pravomoc úředníků. Tyto akce byly však zcela neurčitě povahy.

1) Starý titul správce okresů, na které se dělily čínské provincie.

Naproti tomu nacházíme v Číně stejně jako v Indii určitě pravomoci cechů nebo jiných sdružení na základě povolání, s nimiž museli úředníci počítat. Stávalo se, že přední zástupci těchto svazů používali násilných postupů i vůči třetí straně. Přitom se ovšem vždy normálně jedná o pravomoc nebo skutečnou moc určitých jednotlivých svazů při určitých jednotlivých otázkách, které se týkaly konkrétních zájmů určitě skupiny lidí. Normálně však neexistuje žádný společný svaz se zástupci obce měšťanů jako takových. Tento pojem naprosto chybí. Chybí především specificky stavovské vlastnosti městských občanů. Nic takového nenacházíme v Číně, v Japonsku, ani v Indii, a v přední Asii jsou toho jen náznaky.

V Japonsku bylo stavovské rozdělení čisté feudální: naproti sedláckům (no) a řemeslníkům a obchodníkům, organizovaným částečně ve společenstvech podle povolání, stáli samurajové (jizdní) a "kasi" (pěší) úředníci. Pojem "měšťanstva" i "městské obce" však naprosto chybí. V Číně byl ve feudálních dobách stav stejný, ale od zavedení vlády byrokracie stál examínovaný vzdělanec různého stupně proti nevzdělaným, a vedle toho existují cechy obchodníků a řemeslníků s různými hospodářskými privilegii. Pojem městské obce a měšťanstva chybí však i tam. "Samosprávu" měly v Číně i v Japonsku stavovské cechy, avšak nikoliv města; u vesnic tomu bylo naopak. V Číně bylo město pevností a úředním sídlem císařských úřadů, v Japonsku však "města" v tomto smyslu vůbec nebyla. V Indii byla města královským či úředním sídlem královské správy, pevnostmi a trhy. Jsou tam rovněž cechy obchodníků a kromě toho jsou v profesionálních svazech silně zastoupeny kasty, oboji

s velmi značnou autonomií s vlastním zákonodárstvím a justicií.

Dědičné kastovní členění indické společnosti s rituálním vzájemným oddělováním jednotlivých povolání vylučuje vznik "měšťanstva" stejně jako vznik "městské obce". Byly a jsou určité obchodní kasty a velmi mnohé řemeslnické kasty s velkým množstvím "podkast". Avšak ani velké množství těchto kast nelze postavit na rovně západnímu měšťanstvu, ani nemohly vytvořit něco, co by odpovídalo středověkému cechovnímu městu, protože kastovní odcizení vylučuje jakékoliv sbřatření. V době velkých náboženství spasení sice vidíme, že cechy s cechovními předáky v čele vytvořily v mnoha městech jediný spolek a jako zbytek z tehdejších dob jsou ještě dnes města (Allahabad), kde je ještě společný městský "předák", odpovídající západnímu starostovi, v čele obce. Stejně tak byla v době před vznikem velkých byrokratických království určitá města, která měla politickou autonomii a byla ovládnána radou patriciů, rekrutovaných z rodin, které dodávaly slony pro vojsko. Tento zjev však později téměř úplně zmizel. Vítězství rituální kastovní odcizenosti se rozpadl svaz cechů a královská byrokracie ve spojení s brahmány odstranila tyto náznaky až na některé zbytky v severozápadní Indii.

V předoasijské a egyptské antice jsou města pevnostmi a sídlem krále nebo úřadů s královskými tržními privilegii. V době velkých království chybí však městem autonomie, městská ústava a stavovské privilegované měšťanstvo. V Egyptě existovaly ve Střední říši úřední feudální vztahy, v Nové říši byrokratická vláda písařů. "Městská privilegia" byla propůjčována feudálním nebo

coročním vlastníkům úřední moci v příslušných místech (jako staré biskupské privilegia v Německu), avšak nikoliv ve prospěch autonomního měšťanstva. Dopsud ale-
spou nejsou prokazatelné ani známky nějakého "měšťáckého patriciátu".

V Mezopotámii a v Syrii, především ve Fénicii nacházíme naproti tomu v rané době typické měšťácké království v přímořských místech i v místech karavanního obchodu, a to částečně duchovního, ale většinou světského charakteru, a potom rovněž typickou vzrůstající moc patricijských rodů v "měšťáckém domě" ("bitu" v arabštině z Tell-el-Amarna) v době bojů s používáním válečných vozů. Kanenský svaz měst byl spolkem ve městech usídleno ryčtstva bojujícího na válečných vozech, které mělo své podléhané i klientelu, stejně jako v rané době helénské polis. Podobně je tomu v Mezopotámii, kde je "patricij", tj. hospodářsky blahobytný občan a majitel pozemků oddělen od sedláků a imunita a svobody hlavních měst jsou zaručeny králem. Se stoupající mocí vojenské královědy však tento způsob organizace zmizel i zde. Politicky autonomní města jako na západě nacházíme později v Mezopotámii stejně mělo, jako se zřídka vyskytuje zvláštní měšťácké právo vedle královských zákonů. Pouze Féniciáné podrželi měšťácký stát s radou starousedlých patricijů, kteří se svým kapitálem počítali na obchodě. V Izraeli byla státní města, ale reálním (starší), kteří v rané době jako vůdci patricijských rodů řídili správu měst, podrželi královská moc. "Giborim" (hrdinové) byli příslušníci královské družiny a vojáci a právě ve velkých městech vládli, na rozdíl od venkova, královští sarim (úředníci). Teprve v době po exilu se objevuje "obec" (kahal) nebo "sárin-

zenit" (chever) na konfesiční základně jakožto instituce, ale pod vládou kněžských rodů.

Přece však nacházíme zde, na pobřeží Středozemního moře a u Eufratu poprvé skutečné analogie antických "polis", přibližně v téže stadiu, jako byl Řím v době klaudivců. Vždycky vládnou rada měšťáckých patricijů, jejichž moc spočívá především v majetku získaném obchodem a dále ve vlastnictví pozemků a otroků a vojensky na válečné výchově pro jezdecký boj; tyto patriciové měli často mezi sebou spory, ale naproti tomu byli spolu navzájem spjati různými svazky. Vládli jim králové jako "primus inter pares" nebo šofetim či zekenim - jako římská šlechta s konsuly, a tyto vládci byli ohrožováni tyranii válečných hrdinů, kteří se opírali o svou získanou osobní gardu (Abimelech, Jefte, Davida). Toto stadium nebylo před helénskou dobou nikde trvale překročeno.

Vláda patricijů existovala zřejmě i ve městech na arabském pobřeží v době Mohamedově a zůstala v islámských městech, kde autonomie měst a jejich patricijská práva nebyly zcela zrušeny jako ve velkých státech. Zdá se, že pod vládou islámu trval antikou - orientální stav. Dochází pak k autonomnímu vztahu městských rodů vůči knížectvům úřednickým. Bohatství ve městě usídlených rodů, spočívající v úcasti na výdělečných možnostech města, ve vlastnictví pozemků a otroků, podporovalo moc těchto rodů, s níž museli vládci a jejich úředníci i bez jejího formálního uznání počítat při provádění svých nařízení, stejně jako čínský "taotai" musel počítat s obstrukcí rodových předků ve vesnicích a s korporemi obchodníků a jiných zájmových svazů ve městech. Město však nebylo v žádném smyslu samostatným celkem,

často tomu bylo naopak, jak ukážeme na příkladech.

Arabské města, třeba Mecca, jsou ještě ve středověku a na počátku novověku typickým obrazem rodového osídlení. Město Mecca bylo, jak ukazuje názorové Snouck-Hurronje, obklopeno "blády", tj. pozemky, které měly v držení sedláci, klienti a chránění Beduíni, pozemky, které patřily však jednotlivým "Dewas", od Altky počítaje jejich hasanidských a jiných urozených rodů. Bládyové zili pospolité, "Dewi" byl každý rod, jehož některý předek byl kdysi "šerifem". Šerif pak od roku 1200 náležel stále alidské rodině Ketašah a podle úředního práva měl být ustanoven kalifovým náměstkem (jimi byli často nevciník, za Hérún ar Hassids dokonce berberský otrok), ale ve skutečnosti byl stanoven volbou rodových vůdců jednotlivých rodů Dewis, usazených v Mecece. Proto, a také z toho důvodu, že bydlení v Mecece poskytovalo příležitost k účasti na vykořisťování poutníků, vydělali starověké jednotlivých rodů (emirové) ve městě.

Mezi nimi vznikaly někdy "spolky", tj. úmluvy o udržování míru a rozdělování zisku. Tyto svazky však byly vpravděžitelné, a jejich zrušení znamenalo pokátek nepřátelství mimo město i ve městě, přičemž podnikaví vojska složeného z otroků. Porážení se měli městu vyhnout, ale vzdor společným zájmům nepřátelských rodů roků neutrálním platila při trestu všeobecné vzpoury i vlastních příslušníků přísahé dočtyřovaná "kontarata", a často šerifit majetek a životy rodin vyhranová. V Mecece bylo v novověku tyto oficiální autority: 1. Jan na pozici správni řada ustanovená Turky, 2. skutečné autority a sice turecký guvernér, vládnoucí nyní mluva "governor né vrchnost" (dříve to byl většinou vládce Egypta), 3. čtyři kádi ortodoxních ritu, vznesení občasně šerifem.

z nichž nejvznešenější pocházel již několik set let z jedné rodiny, jmenován buď šerifem nebo navržen mocnákem, 4. šerif, který byl zároveň hlavou městské šlechty, 5. cechy, především průvodeci cizinců, kromě toho ženáci, obchodníci obilím a jiní, 6. městské čtvrti se svými vedními.

Tyto autority si v mnoha věcech navzájem konkurovaly, protože neměly pevně stanovené kompetence. Žalující strana při soudním procesu vyhledávala tu autoritu, která jí připadala nejpriznivější a pod jejíž mocí bylo možno nejlépe zasáhnout obžalovaného. Náměstek nemohl zabránit otvolání ke kádím, který s ním konkurval ve všech věcech týkajících se církevního práva. Pro tomáči obyvatelstvo byl jedinou skutečnou autoritou šerif; na jeho dobrou vůli byl guvernér odkázán zvláště ve všem, co se týkalo beduíně a poutnických keravan a korporace šlechty byla rozhodující zde, stejně jako v jiných arabských městech.

Vývoj připomínající poměry na západě, se ukazuje v tom, že v šestém století, kdy v Mecece bojovali Turci novoi proti Džafaridům, bylo rozhodující stánovisko nejbogatších cechní: ženáků a obchodníků obilím, kdežto ještě za dob Mohamedových sebral politický i vojensky ohled vyhradně jen na postpj nejurozenějších koreit-ských rodů. Nikdy však nevciník vojenský oddíl patřící některému cechu. Vojenské oddíly otroků, vydřované jomáckými rody z jejich podílů na zisku, zajišťovaly částečně vždy rozhodující postavení, podobně jako za středověku na západě byla vždy tendence k tomu, že skutečná moc v italských městech přecházela do rukou rytířských rodů jakožto nositelů vojenské moci. V Mecece nebyl žádný svaz, který by z celého města vy-

tvorili jednotnou organizaci, a v tom spočívá charakteristický rozdíl oproti "poleis" starověku, stejně jako oproti "commune" raného italského středověku, jinak však můžeme tyto arabské poměry - jestliže ponecháme stranou jevy související specificky s islámem, nebo jestliže je transponujeme na křesťanství - považovat za typické před vznikem svazů měst, zvlášť v západních obchodních městech na mořském pobřeží.

Pokud jsou nám známy poměry v asijských a orientálních sídlištích, které měla hospodářský charakter měst, byl v každém případě normální stav takový, že nositeli obchodu byly jen urozené rody a vedle nich eventuelně cechovní společenstva, avšak nikdy měšťanstvo jako takové. Také zde je ovšem přechod plynulý. Tento zjev však platí právě v největších sídlištích, zahrnujících statisíce či dokonce milióny obyvatel. Ve středověké byzantské Konstantinopoli jsou zástupci městské čtvrti, kteří zároveň financovali cirkusové hry (stejně jako v Sieně koňské dostihy), nositeli tohoto rozdělení. Povstání Nika za Justiniána vzniklo z tohoto lokálního rozštěpení města. Také v Konstantinopoli v islámském středověku - tedy až do 19. století - jsou vedle čistě vojenských svazů janičárů a sipohů a vedle náboženských organizací ulemů a dervišů pouze obchodní společenstva a cechy jako zástupci měšťanských zájmů, avšak zádné městské zastupitelstvo. Podobně tomu bylo již v pozdně byzantské Alexandrii, kde vedle konkurenčních sil patriarchů, opřejících se o silný kněžský stav a vedle městského místodržitele, který se opírá jen o malou vojenskou posádku, existovala zřejmě jen milice jednotlivých městských čtvrtí, kde souperfci cirkusové strany "zelených" a "modrých" představovaly vedoucí organizace.